

DE SOLIDAIRE SAMENLEVING OPNIEUW UITVINDEN

Een strategische verkenning naar het ideologisch tekort op links, en naar de contouren van een nieuw verhaal voor de Partij van de Arbeid.

Rotterdam, 12 december 2019

Ocker van Munster

Inleiding en samenvatting

Het ideologisch tekort

De Partij van de Arbeid is in twee decennia gereduceerd van een brede volkspartij tot een kleine middenpartij die niet langer het initiatief heeft in de politieke arena en het publieke discours. Het lukt niet om het tij te keren. De Fortuynrevolte heeft het linkse levensgevoel gemarginaliseerd, en we zijn die schok nog altijd niet te boven.

In dit essay wordt geprobeerd om antwoorden te vinden op de vraag waarom, ondanks groeiende ongelijkheid in de samenleving en een verblekend neoliberal ideaal, het alternatief op links weinig weerklank vindt. We worden daarentegen geconfronteerd met een groeiend rechts populisme, dat kans ziet om maatschappelijke onvrede te verbinden met een reactionair-conservatief verhaal.

Het antwoord van links is vooralsnog onvoldoende en wordt gekenmerkt door opportunistisch meebewegen met “linkse onvrede”, en tactisch zwijgen bij “rechtse onvrede”. De PvdA is te veel een issue-partij geworden; luidkeels aanwezig bij demonstraties voor hogere salarissen in zorg en onderwijs, maar afwezig als boze boeren het milieubeleid torpederen. We belijden de inclusieve samenleving, maar bemoeien ons liever niet met Zwarte Piet.

Het initiatief op onderwerpen die de samenleving verdelen ligt bij rechtspopulisten en bij nieuwkomers voor wie “traditioneel links” evenmin een geloofwaardig alternatief biedt. Wij profileren ons liever op sociaal-maatschappelijke onderwerpen, maar die zijn in het huidige politiek klimaat niet onderscheidend genoeg.

Het wordt hoog tijd om ons af te vragen waarom deze accommodatiestrategie niet werkt. We hebben de strijdbaarheid van de arbeidersbeweging in de jaren '90 vervangen door een verbindende boodschap, maar deze tijd vraagt vooral om het opnieuw aanscherpen van ideologische tegenstellingen. We kunnen ons niet beperken tot standpuntbepaling op actuele thema's. De uitdaging op rechts leert ons dat mensen weer behoefte hebben aan nieuw verhalen. Hoog tijd dus om in ons ideologisch tekort te voorzien met een nieuw verhaal over de sociaaldemocratie. In dit essay gaan we op zoek naar zo'n verhaal. Het gaat ons om een strategie voor de sociaaldemocratie in de eenentwintigste eeuw; niet om het ontwerpen van nieuwe beginselen.

Zo'n zoektocht is confronterend en levert niet direct concrete beleidsmaatregelen op die je in een verkiezingsprogramma zet. We moeten bereid zijn om de premissen en denkframes te onderzoeken waar we op vastzitten, en waarvan we ons veelal niet bewust zijn. Daarmee hebben we de eerste blokkade die ons parten speelt al te pakken: Ons bestuurlijk pragmatisme; het denken in termen van oplossingen. Politiek is meer dan problemen van mensen oplossen, maar gaat, zeker in onze tijd, ook over het duiden van problemen waardoor mensen hun leefwereld anders gaan begrijpen. Dat hebben onze uitdagers op rechts beter gezien.

De culturele factor

Conclusie van onze zoektocht is dat we vastzitten in het marxistisch adagium dat de sociaal-economische “onderbouw” van de samenleving bepalend is voor de institutionele en culturele “bovenbouw”. Telkens blijkt dat we met het denken in termen van de klassieke klassentegenstelling de plank mis slaan.

Ondertussen blijven we ons maar verbazen over al die “gewone” mensen die op de geldmagnaat Trump stemmen, of vóór de Brexit ijveren wetende dat ze daarmee hun baan in gevaar brengen. Of, dichterbij huis, kiezen voor het neo-liberale marktdenken van de VVD, of voor elitaire dandy’s als Fortuyn en Baudet.

We zien over het hoofd dat in de eenentwintigste eeuw de bovenbouw steeds meer bepalend is geworden voor de onderbouw. Er is in elk geval een culturele dimensie in onze leefwereld op de voorgrond getreden die nieuwe breuklijnen trekt, die haaks staan op de sociaal-economische breuklijnen. Er is een cultuurstrijd aan de gang; een strijd die niet alleen de politiek beroert, maar een steeds grotere invloed uitoefent op het economische en sociale leven. We proberen te vaak buiten het strijdperk te blijven door culturele tegenstellingen te duiden in sociaal-economische termen. Daarmee geven we nieuw-rechts de ruimte om zich die culturele thema’s toe te eigenen. Blijkbaar gaat er op de kiezer weinig appeal uit van het idee te behoren tot de **categorie** van de “gemarginaliseerde onderklasse” en méér van het idee te behoren tot de **gemeenschap** van “gewone Nederlanders”.

Het nieuwe discours gaat over betekenis en identiteit; over culturele affecten; over diversiteit, afkomst, waardigheid, religie, het eigene en het vreemde. Mensen ontlenen betekenis en identiteit minder aan hun sociaal-economische positie, en meer aan culturele gemeenschappen waar specifieke criteria gelden voor wie er bij hoort en wie niet. Natuurlijk blijven sociaal-economische identiteiten belangrijk, maar in een globaliserende wereld zal de zoektocht naar culturele identiteiten, naar de relatie tot de ander, en naar betekenis, blijvend zijn. Bovendien zal het onderscheid tussen de materiele wereld en de culturele wereld door de technische ontwikkeling vervagen. De economie wordt gedematerialiseerd, mede door de ecologische opgave. We gaan van een materiële wereld naar een symbolische wereld. Dan moet je de codes, de betekenisgevers, van die wereld wel leren verstaan, en je dus ook inlaten met zoiets als *identiteitspolitiek*.

POLITIEK KRACHTENVELD

Hoog opgeleid/rijk

TK 33 zetels *D66 * Groen Links Open/cosmopolitisch	TK 59 zetels *VVD *CDA * SGP/CU Gesloten/particularistisch
* PvdA *SP * PvdD TK 27 zetels	* 50+ * Denk * FvD * Overig *PVV TK 31 zetels

Laag opgeleid/arm

Verticaal: **sociaaleconomische as** met bovenaan *hoogopgeleid/rijk* en onderaan *laagopgeleid/arm*. Horizontaal: **culturele as** met links *open/kosmopolitisch* en rechts *gesloten/particularistisch*. Positionering van politieke partijen in de kwadranten op basis van **verondersteld** kiezersgedrag. We zien dat het kwadrant links-onder vrij mager bezet is. De PvdA is vrij lastig te positioneren; ergens links-midden.

Links populisme ?

Als de PvdA weer die brede volkspartij wil worden zullen we opnieuw verbinding moeten maken tussen het sociaal-economische verhaal en het culturele verhaal. Dan moet je in het politieke spectrum het kwadrant links-onder weten te bezetten; de nieuwe klassenstrijd verbinden aan een levensgevoel dat appelleert aan solidaire gemeenschappen. Is dat links populisme?

Links populisme is in onze kringen al snel als nationalistisch en racistisch van de hand geweest; te snel. Het idee grijpt terug op de arbeidersbeweging uit de vorige eeuw, waarin die verbinding wél gemaakt werd; klasse was altijd gekoppeld aan **klassenbewustzijn**. Je hoorde niet alleen tot een sociaaleconomische *categorie* maar ook tot een culturele *gemeenschap* met een eigen traditie en identiteit waar je trots op was. Die manifesteerde zich in instituties, rituelen, kunsten, media, en in een intellectueel discours. Die culturele dimensie zijn we goeddeels kwijtgeraakt. Het pragmatisme heeft een ideologische leegte achtergelaten. We hebben standpunten, maar geen verhaal, geen beeld en geen symbolen.

Die leegte wordt inmiddels opgevuld door nieuwrechts, die kans zien om maatschappelijke onvrede te sublimeren in een conservatief-regressief verhaal dat wél appelleert aan de behoefte aan identiteit; *ergens bij horen*. De hele samenleving, waaronder ook onze traditionele kiezers, is naar rechts opgeschoven. Die nieuwe *eigen-volk-eerst-ideologie* staat haaks op onze humanitair-kosmopolitische traditie van internationale solidariteit. We hebben evenwel geen antwoord, omdat ook wij stuiten op de grenzen van immigratie, en op gesloten culturen van minderheden die zich afzetten tegen (westers) kosmopolitisme.

De millennials

De cultuur van de arbeidersbeweging kunnen we niet terughalen, maar we kunnen wel aanhaken bij de nieuwe inclusieve cultuur die groeit in de steden. Daar zien we hoe jonge mensen nieuwe identiteiten construeren met de bouwstenen die de diversiteit van het samenleven met anderen biedt. De millenium-generatie ontwikkelt een andere levenshouding, die perspectief biedt op een inclusieve “superdiverse” samenleving. Veelal bevinden deze

jongeren zich onderin de welvaartsstatistieken, maar worden ze niet erg aangesproken door het idee van de klassenstrijd. Ze lijken het traditionele klassenbewustzijn te vervangen door een nieuw ecologisch-cultureel bewustzijn.

Aan de andere kant signaleren we bij de millennials ook toenemende onvrede over hun sociaal-economische achterstelling, over hun flexbanen, en over hun ecologische erfenis. Ze gaan zich afzetten tegen de babyboomers die flink geprofiteerd hebben van de welvaart, vasthouden aan hun privileges, en de problemen doorschuiven. Dit generatieconflict bevat natuurlijk de ingrediënten voor een giftige cocktail, maar kan in combinatie met een nieuwe levenshouding ook uitgroeien tot een links populistische beweging.

Dilemma's

Als we een nieuw geloofwaardig verhaal willen vertellen moeten we ook de discussie voeren op thema's die binnen de partij controversieel zijn, of die worden gemeden omdat we geen oplossing hebben. Die discussie moeten we niet beperken tot eigen kring. Juist buitenstaanders kunnen ons helpen blokkades te doorbreken en blinde vlekken in het zicht te brengen. Ik heb voorlopig vijf urgente thema's geselecteerd met dilemma's die we moeten kraken en politiseren. Nadere uitwerking is te vinden in de hoofdtekst.

1. *Het verheffingsideaal en de nieuwe onderklasse:* De emancipatie van achterstandsgroepen is ons DNA. Maar de emancipatiemachine blijkt goeddeels tot stilstand te zijn gekomen. Er groeit een nieuwe onderklasse die geen perspectief meer heeft op aansluiting bij de bovenklasse met de goede opleidingen en de goede banen. Het verheffingsideaal is min of meer "failliet". Wat zijn de oorzaken? Wat betekent dit voor ons adagium van individuele ontplooiing en gelijke kansen ?
2. *Segregatie en de rol van het onderwijs:* Met het failliet van het verheffingsideaal is *afkomst* weer terug als bepalende factor voor je plek op de sociaal-economische ladder. De wijze waarop onze kinderen in het

onderwijs worden voorgesorteerd op hun schoolloopbaan versterkt dit effect. Aldus bevordert ons, nog altijd op de oude verzuilingsgedachte gebaseerde onderwijssysteem, dat kinderen opgroeien in afgeschermden leefwerelden. De parallelle samenleving begint in het onderwijs. Wat betekent dit voor ons onderwijssysteem en voor de z.g. *vrijheid van onderwijs* ?

3. *identiteitspolitiek en de open samenleving*: Doorheen de samenleving woedt een heftig debat over migratie, vluchtelingen, racisme en culturele identiteit. Dit debat wordt gedomineerd door rechtspopulisten die hun leefwereld bedreigd zien, en door migrantengroepen die een eigen groepsidentiteit claimen en zich afzetten tegen “institutioneel racisme” en “white privilege”. Links opereert in deze *cultuurstrijd* vanuit de verdediging door de culturele en ideologische strijd weg te masseren met sociaaleconomische argumenten. Hoe krijgen we greep op deze materie en zorgen we voor een duidelijke stellingname? Wat is ons antwoord op de immigratieproblematiek en op groeiend racisme? Hoe verenigen we het principe van de open samenleving met de grenzen van de verzorgingsstaat ? Hoe voorkomen we dat culturele identiteit ten koste gaat van individuele vrijheid ?

4. *Onze levensstijl en het milieu*: Klimaatverandering en milieuvervuiling zijn hot-issues, maar het debat ontspoord zodra de verdeling van lasten op tafel komt. Rechts heeft inmiddels kans gezien om het vraagstuk te framen als speeltje van de linkse elite waarvoor “gewone mensen” moeten opdraaien. Links verzuimt om de grote vervuilers aan te pakken en durft de “gewone mensen” niet te vertellen dat we niet langer voor € 35 naar Ibiza kunnen vliegen. Dit resulteert in halve maatregelen en een vlucht in technocratische oplossingen. Hoe doorbreken we deze patstelling ? Moeten we de ecologie niet koppelen aan een transformatie van onze levensstijl en aan een nieuw verhaal over de zorgzame samenleving?

5. *Wantrouwen in de overheid en post-democracy*: De verworvenheden van de sociaal-democratie zijn verankerd in het principe van de rechtsstaat met een democratisch gelegitimeerde overheid. We zien nu dat dit bouwwerk van veel kanten wordt bedreigd: het idee van *Post-democracy* is groeiende. Bestuurders zijn bang geworden voor boze burgers waardoor het vertrouwen in de overheid nog sneller slinkt. Burgerparticipatie zoals referenda zou de oplossing kunnen zijn, maar komt in de praktijk moeizaam van de grond. Deze vormen van directe democratie treden in de plaats van de representatieve democratie. Vertegenwoordigende organen worden buiten spel gezet, en de legitimiteit van de overheid wordt juist verder uitgehold. Directe democratie is niet toevallig het speeltje van rechts geworden en eigenlijk een vorm van post-democracy. Wat wil de PvdA? We willen burgerparticipatie, maar ook een sterke overheid die problemen oplost en minderheden beschermt. Directe democratie en representatieve democratie gaan niet goed samen; dus moeten we kiezen.

6. *Het generatieconflict en de opstand van de millennials*. Recent is een discussie opgekomen die nieuwe maatschappelijke tegenstellingen blootlegt. Het gaat primair om de vraag of de welvaart rechtvaardig wordt verdeeld over de generaties. Met name de babyboomers moeten het ontgelden. Die krijgen ook de schuld van de “ecologische puinhoop”. Als je breder kijkt zien we dat er behalve economische en ecologische breuklijnen ook culturele tegenstellingen zijn; met name tussen de *pre-internet-generaties* en de millennials. Millennials gaan de dingen anders doen en richten hun pijlen op de instituties die nog altijd worden gedomineerd door oudere witte mannen. Er groeit een nieuwe revolutie.

Waar staat de PvdA in dit discours? Zijn wij niet óók de partij die vasthoudt aan de privileges van de babyboomers, zoals de “vaste baan” en die de milieurekening en de pensioenrekening doorschuift? Ligt hier niet de sleutel tot het aantrekken van meer jongeren? Lopen we niet het risico dat de slogan “ZEKER ZIJN” straks wordt geïnterpreteerd als het “*zeker stellen van gevestigde belangen*”?

Een nieuw manifest

Het essay wordt afgesloten met een proeve van een manifest. Daarin proberen we in kort bestek het hele verhaal te vertellen. Een integrale samenvatting van de maatschappelijke problematiek, de achterliggende oorzaken, de politieke context, en de mogelijke antwoorden van die PvdA

Inhoudsopgave

1. Het ideologisch tekort
  2. De malaise van links
  3. De contouren van een nieuw verhaal
  4. Rechts populisme
  5. Links populisme
  6. Dilemma's
  7. Proeve van een manifest
-

I. HET IDEOLOGISCH TEKORT

Links kan één les trekken uit het fenomeen Baudet: de kiezer wil een groot verhaal

Maarten Paulusse in de Volkskrant van 27mrt 2019

1. Praktische politiek vereist een overkoepelend kader

Onze positie in het politieke krachtenveld is niet altijd helder en dat manifesteert zich in ons politieke handelen. Welke groepen kiezers willen we eigenlijk aanspreken en met welke boodschap? We denken en handelen nog altijd vanuit de traditie van emancipatie en solidariteit. Dat is een dubbele boodschap, die bovenkant en onderkant van de samenleving verbindt. In het huidige politieke klimaat wordt dit verhaal niet meer gehoord, en worden we teruggeworpen op stellingnames waarmee we afwisselend de ene of de andere kiezersgroep aanspreken.

We zijn ideologisch flets geworden, en moeilijk te plaatsen voor de kiezer. Zeker voor jongeren, die de sociaaldemocratische bron van waaruit we politiek bedrijven veelal niet herkennen, zijn we een issue-partij geworden die eenvoudig inwisselbaar is voor andere partijen.

Snelle standpuntbepaling in actuele zaken en het initiëren van politieke actie vereist een consequente basishouding. Alleen dan kan je de betekenis van je stellingnames op het publiek overbrengen. Zo'n kader ontbreekt waardoor we ad hoc reageren op de actualiteit. We zien dat andere partijen veelal sneller zijn in het identificeren en politiseren van thema's die de kiezer raken.

Omgekeerd zien we dat de standpunten die we naar buiten brengen vaak snel verwaaien in de mediastorm omdat we ze niet koppelen aan een groter verhaal. Ze worden door de kiezer bijgevolg niet herkend als kenmerkend voor de PvdA. We vertalen problemen in beleidsmaatregelen, maar bieden geen context: Waar komen de problemen vandaan? De *burger* wil natuurlijk een oplossing, maar voor de *kiezer* is het belangrijk dat hij/zij het probleem kan duiden.

2. It's *not* the economy stupid

Het is overduidelijk dat de economische structuren van onze samenleving ongelijkheid en degradatie van kwetsbare groepen in de hand werken. De steeds breder en dieper wordende kloof tussen welvaart en armoede schreeuwt als het ware om nieuwe sociaal democratische politiek. De neo-liberale samenleving kraakt in zijn voegen. De grote vraag is waarom we, zelfs na de bankencrisis van 2008, geen kans zien om de samenleving te mobiliseren op dit thema.

Wetenschappers en commentatoren vertellen ons al een tijdje dat dit komt omdat we maatschappelijke problemen consequent blijven vertalen in termen van sociale en economische tegenstellingen en onvoldoende oog hebben voor de culturele factor. Wij schrijven maatschappelijke onvrede en populisme toe aan armoede of economische onzekerheid en denken dat de kiezer wel weer op ons gaat stemmen als hij/zij zicht heeft op een baan, pensioen en een huis.

Dat is dus niet het geval. Je kunt het economisch goed voor elkaar hebben, en je toch achtergesteld en ondergewaardeerd voelen. Het populisme blijkt inmiddels een brede, en redelijk welvarende middengroep aan te spreken. We weten ook dat armlastigen die zich van de PvdA hebben afgewend, en nu hun toevlucht zoeken bij populistische partijen, dit niet doen in de verwachting dat die partijen hun armoede wél gaan oplossen.

We zien over het hoofd dat mensen in deze tijd van globalisering en voortsnellende verandering van de politiek meer verwachten dan bestaanszekerheid. Na decennia van pragmatisme, gemodelleerd naar het beeld van de *homo economicus*, moet de politiek nu antwoord geven op vragen die raken aan sociale- en culturele behoeften van de mens. Het gaat nu meer om de vraag wie we zijn, waar we vandaan komen en hoe zinvol te leven. Dat is lastig, want het zijn nu juist dit soort levensbeschouwelijke vragen die we in de vorige eeuw buiten het politieke domein hebben geplaatst.

3. Verbinden of strijden

De PvdA was altijd strijdbaar. We streden tegen het grootkapitaal en tegen ideologieën die vrijheid en ontplooiing in de weg stonden. Met het verdwijnen van de traditionele links-rechts-tegenstelling is die tegenstander een veelkoppig monster geworden. Dat maakt ons onzeker, en voor de kiezer moeilijk te plaatsen in het krachtenveld. We reageren daarop door niet langer

te strijden voor idealen maar door verbinding te propageren. We willen de boel bij elkaar houden, verschillen overbruggen, etc. We verzinnen apaiserende leuzen die *saamhorigheid* bepleiten (samen sterk!), zonder specifiek in te gaan op wát ons daarin bindt. Deze bezweringsformules blijken weinig indruk te maken op de kiezer. Die wil iets te kiezen hebben en gaat op zoek naar die verschillen.

In het politieke spectrum bevinden we ons nu al een tijdje met andere kleinere partijen in de groep *links-van-het-midden*. Die partijen zijn steeds meer op elkaar gaan lijken, en zeker bij de PvdA is er de neiging om het verschil niet te benadrukken. De “echte” tegenstander zit immers op rechts. De vraag is of zo’n tactiek, die de kiezer slechts een digitale keuze laat tussen links of rechts, verstandig is. We maken onszelf onzichtbaar. Het politieke midden is niet gebaat bij de eenheid van het midden.

We moeten weer strijdbaar worden. We moeten de kiezer dus niet benaderen als consument met beloftes van ZEKERHEID die op bestelling geleverd worden. Daarmee demobiliseer je de kiezer terwijl we die juist moeten mobiliseren. Saamhorigheid en zekerheid zijn maatschappelijke waarden die steeds opnieuw bevochten moeten worden.

4. De kracht van het narratief

De PvdA was van oudsher de partij met een verhaal over de samenleving. Dat verhaal zijn we in de jaren '90 kwijt geraakt. In deze jaren van relatieve welvaart konden we inderdaad volstaan met optimistisch pragmatisme, maar we zien vanaf de eeuwwisseling dat de kiezer niet langer getriggerd wordt door ideologie-vrije politiek. De kiezer wil meegenomen worden in een groter verhaal over de samenleving, waarin hij/zij zich herkent en die zijn/haar leefwereld begrijpelijk maakt.

Dat hebben onze politieke tegenstanders op rechts inmiddels goed begrepen. De populistische golf van ongericht verzet tegen de bestuurlijke elite en immigratie lijkt nu de fase in te gaan van een conservatieve beweging, gedragen door een nieuwe reactionaire ideologie. Een ideologie die geen oplossingen biedt voor problemen, maar wel tegemoetkomt aan gevoelens van vervreemding en ontworteling die in de samenleving leven. De protagonisten van die beweging hebben daar een verhaal over. Het wordt hoog tijd dat wij met een eigen verhaal komen.

II. DE MALAISE VAN LINKS

Wij zijn buitengewone wezens, met een vermogen tot altruïsme en wederkerigheid dat in het dierenrijk zijn gelijke niet kent. Die opmerkelijke eigenschappen zijn echter onderdrukt door een ideologie van extreem individualisme en tot het uiterste doorgevoerde concurrentie. Door deze ideologie(.....) zijn vervreemding en eenzaamheid uitgroeid tot de kenmerkende omstandigheden van onze tijd. Maar in plaats van die toestand te zien als bedreiging zijn we er toe aangezet om die te beschouwen als nastrevenswaardig.

George Monbiot:

Uit de puinhopen (2018)

5. De strijd om de grote verhalen

Het narratief is de enige manier waarop we de ons omringende wereld kunnen begrijpen, zo stelt George Monbiot in: *“Uit de puinhopen, een nieuwe politiek in tijden van crisis”*. We moeten ons dus niet verliezen in feiten en data, maar daaraan betekenis geven door ze in een verhalende context te plaatsen. Die verhalen zullen, anders dan beginselen, na verloop van tijd over de datum raken en vervangen moeten worden door nieuwe verhalen. Hegemonie ontstaat als een “verhaal” de ideologie overstijgt, en ook door de tegenstander wordt overgenomen. Het leidende discours in de samenleving wordt dan niet langer herkend als een specifieke ideologie waarvoor alternatieven denkbaar zijn, maar als drager van de tijdgeest. Die positie is na de tweede wereldoorlog achtereenvolgens ingenomen door de sociaaldemocratie en door het neoliberalisme, en is in onze tijd opnieuw inzet van politieke strijd.

6. De hegemonie van het linkse levensgevoel

Het succes van de naoorlogse sociaal-democratie beruiste op het Keynesiaanse model waarin economische groei wordt aangezwengeld door overheidsinvesteringen. Die economische groei maakte de opbouw van een verzorgingsstaat mogelijk waar ook de rechterflank zich na enige aarzeling aan committeerde. Doorheen de samenleving groeide een links levensgevoel, hetgeen culmineerde in de *culturele* revolutie van '68. Daarmee werd de ontzuiling voltooid en trok een democratiseringsgolf door de samenleving die vastgeroeste machtsstructuren omver trok.

Linkse politiek richtte zich vervolgens in de jaren '70 meer en meer op sociaal-culturele thema's zoals vrouwenemancipatie, homo-emancipatie, en bevrijdingsbewegingen in de derde wereld. Hoewel er in die periode maar gedurende korte tijd een links kabinet regeerde, domineerde het linkse levensgevoel van links tot rechts. De hegemonie van links bestond daarin in dat rechtse partijen het linkse gedachtegoed overnamen. In het begin van de jaren '80 liep de economische onderbouw van dit model echter vast. De verzorgingsstaat dreigde onbetaalbaar te worden en de neergang van het linkse levensgevoel zette in.

7. De ideologie van het neoliberalisme:

Het *neo*-liberalisme verschijnt midden jaren '70 in Amerika op het politieke toneel met een nieuw ideologisch verhaal over de zegeningen van de open markteconomie en met een grote afkeer van overheidsbemoediging. Die ideologie beruist op een zeer individualistisch mensbeeld, waaraan de idee is gekoppeld dat economisch succes het resultaat moet zijn van persoonlijke inspanning; *greed is good*. Het adagium van *gelijke kansen bij de start* legitimeert vervolgens een ongelijke inkomensverdeling als uitkomst.

Het neoliberalisme brak begin jaren '80 door in Nederland, gevoed door een economische crisis die het gevolg was van de uittocht van de industrie naar lage-lonen-landen. Met het akkoord van Wassenaar in 1984, gesloten tussen werknemers en werkgevers werd de crisis bezworen, maar werd tevens de macht van kapitaal boven arbeid voor decennia bezegeld.

Na de ineenstorting van het communisme in '89 kreeg het neo-liberalisme vleugels, en werd het verhaal ook overgenomen door links; het afschudden van onze ideologische veren. Zeker na het mislukken van de "derde weg" gold ook

voor ons het adagium van Thatcher: “there is no alternative!”. Tot op de dag van vandaag duurt die hegemonie van het neoliberalisme voort, en wordt daardoor niet herkend als politieke ideologie waarvoor alternatieven denkbaar zijn.

8. Het nieuwe strijdperk

De schaduwkanten van het neo-liberalisme treden sinds begin deze eeuw steeds duidelijker aan het licht: wereldwijde uitbuiting van mens en milieu, scherpe groei van economische ongelijkheid, en perverse concentratie van kapitaal en politieke macht bij een kleine groep ongebonden kosmopolieten. Economen als Piketty hebben de kritiek op het moderne kapitalisme voorzien van een wetenschappelijk fundament door de mechanismen bloot te leggen die onherroepelijk steeds meer economische ongelijkheid genereren. De kansen voor een nieuwe linkse politiek liggen dus voor het opscheppen. De opkomst van rechts populisme lijkt een links reveil echter in de weg te staan, Links ziet vooralsnog geen kans om de maatschappelijke onvrede, die overigens niet beperkt blijft tot groepen die economisch knel zitten, om te buigen naar een nieuw klassenbewustzijn. In tegendeel; de woede van de gele hesjes vindt steeds meer bedding in een eigen-volk-eerst-ideologie, die patriarchale waarden uitdraagt en haaks staat op ons idee van de open samenleving. Die ideologie krijgt meer diepgang door verbinding te leggen met een geïdealiseerd verleden (touwtje uit de brievenbus), het benadrukken van culturele identiteit (de boreale cultuur), ondergangsmithen (omvolking) en autocratisch leiderschap (Trump).

Er groeit dus een nieuw verhaal over de samenleving die de onvrede kanaliseert in een coherente conservatieve ideologie. Dat verhaal blijft niet beperkt tot extreem rechts, maar wordt in verholde vorm ook door andere partijen overgenomen, en vindt steeds meer weerklank in de samenleving.

III. DE CONTOUREN VAN EEN NIEUW VERHAAL

9. De les van het verleden

Het narratief voorziet in onze behoefte om het hier en nu te plaatsen in een sociale- en historische context. De voortrekkers van de arbeidersbeweging hadden dit goed begrepen. Zij fundeerden het idee van de klassenstrijd op een specifieke (marxistische) interpretatie van de geschiedenis, en ontleenden het idee van de open- en solidaire samenleving aan de Franse Revolutie.

Die notie van historiciteit zijn we kwijt geraakt. We bagatelliseren het belang van historie en afkomst en hebben grote weerzin tegen utopische vergezichten. Dat is natuurlijk een begrijpelijke reactie op het failliet van de grote verhalen in de vorige eeuw, maar we dragen daardoor zelf bij aan het gevoel van vervreemding en onthechting waar mensen in deze hypernerveuze tijd last van hebben. Nieuwe mythen en oude dogma's grijpen om zich heen en vervullen ons veelal met weerzin; maar dat neemt niet weg dat we niet meer kunnen volstaan met *evidence based politics*.

10. De structuur van het narratief

Monbiot stelt dat alle politieke doctrines dezelfde verhaallijn hanteren; een doorlopende handeling vanuit een (geïdealiseerd) verleden naar (een utopische) toekomst.

Die gaat als volgt;

- I We hadden het goed, maar er is nu een probleem; onrecht of wanorde
- II Daarvoor is een specifieke oorzaak aan te wijzen; er is een boosdoener
- III Er is een uitweg uit de crisis; een beweging die oplossing kan brengen
- IV Er zijn helden die daarvoor kunnen zorgen; dat zijn wij
- V Door strijd gaan we overwinnen; de nieuwe orde treedt in

Een klein voorproefje van hoe een nieuw verhaal van de PvdA er grofweg uit zou kunnen zien:

I We hadden een verzorgingsstaat opgebouwd die borg stond voor een solidaire samenleving, maar we zien dat de solidariteit verkrumelt en plaats maakt voor de dikke ik, groeiende ongelijkheid en structurele armoede in combinatie met perverse rijkdom. Mensen voelen dat ieder op zichzelf wordt terug geworpen en we minder met elkaar delen.

II De oorzaak ligt in het neoliberale model dat kapitaal bevoordeelt, menselijke arbeid degradeert, en wereldwijd een systeem van overconsumptie en ecologisch verval in stand houdt. Door meedogenloze concurrentie wordt steeds meer vermogen en dus macht geconcentreerd bij een kleine groep *grenzen-loze* oligarchen, internettycoons, autocratische leiders, en rijke belastingontduikers. Ze vinden elkaar in netwerken die het systeem in stand houden dat ons naar een sociale- en ecologische ramp voert.

III Er is een beweging nodig van mensen die inziet dat onze samenleving tegen een muur oploopt, die verantwoordelijkheid willen nemen voor de toekomst van onze kinderen, en die de strijd aangaan.

IV De sociaaldemocratie is de politieke kracht die de macht gaat terugleggen bij de democratische instituties die staan voor ons collectieve belang. We gaan monopolies opbreken, perverse rijkdom en overconsumptie aanpakken, banen en inkomens herverdelen, en de waarde van zinvolle arbeid herstellen.

V De samenleving die wij voor ons zien is ecologisch houdbaar en economisch stabiel. De doorgeslagen individualistische prestatiemoraal en perverse consumptiedwang maken plaats voor zorgzaamheid en *samen leven*. We vormen een gemeenschap die bescherming en solidariteit biedt, waarin ruimte is voor nieuwkomers, maar die van iedereen vraagt om verantwoordelijkheid te nemen.

11.Kies je tegenstander

Belangrijke vraag in dit verhaal is wie de “boosdoener is”. Het hier gepresenteerde stramien lijkt natuurlijk op het klassieke verhaal van de klassenstrijd. De tegenstander in dát verhaal was de industriële kapitalist, gesteund door “regenten” en de kerk. Het profiel van die kapitalist is in de

laatste decennia van de vorige eeuw diffuus geworden, maar wordt de laatste tijd steeds helderder.

We zien een voortsnellende machtsconcentratie bij kapitaalkrachtige oligarchen die natiestaten tegen elkaar uitspelen in een *race to the bottom*. Grootschalige corruptie en ondermijning van nationale instituties, veelal in samenwerking met autocratische leiders, is daarbij aan de orde van de dag. Big-tech is een bedreiging geworden doordat de platform-economie tot extreme machtsconcentratie bij enkelen en tot uitbuiting van velen heeft geleid.

Internet biedt aan die groep de mogelijkheid om onzichtbaar te blijven, maar biedt hen ook het instrumentarium om samenlevingen te controleren. De *surveillance-samenleving* is in aantocht. De boodschap die door dit systeem stroomt is die van *angst voor de ander*. Trump is geen ongelukkig toeval, maar het resultaat van een bewuste strategie, uitgedacht door denktanks die door oligarchen worden gefinancierd. In het recent verschenen "Moneyland" verschaft Oliver Bullough een inkijkje in deze ..... "obscene dark side of globalised finance, a shadow realm of oligarchs and gangsters" en ontrafelt hij "their unimaginable power and zero responsibility". Kortom we hebben goede kandidaten voor de rol van boosdoener in ons verhaal.

Maar er is ook een grote groep welvarende, ongebonden burgers, die zich niet langer committeert aan de solidariteitsgedachte en zich afschermt van de samenleving. Die groep tooit zich met de veren van "de mensen die er hard voor gewerkt hebben". Zij menen er recht op te hebben welvarender te zijn dan anderen en vieren hun privileges. Die groep krijgt steeds meer trekken van een sociaal-culturele klasse die ook aantrekkingskracht uitoefent op mensen die daar in economisch opzicht niet toe behoren. We zien een tendens waarbij deze groep de legitimatie voor *het verschil* niet langer uitsluitend ontleent aan het neoliberale paradigma, maar die weet te combineren met nieuwrechtse opvattingen die het gelijkheidsprincipe op de korrel nemen.

IV RECHTS POPULISME

12. De nieuwe conservatieve uitdaging

In de politieke arena staan we tegenover een rechts-populistische beweging die het linkse levensgevoel gretig op de korrel neemt. Waar wij onze pijlen richten op de graaiende *geld-elite*, geeft populistisch rechts af op de *bestuurlijke elite* en op “gesubsidieerde” *intellectuelen*.

De populistische afkeer van de bestuurlijke elite vertaalt zich inmiddels ook in een verwerping van het politieke systeem als geheel: *post-democracy*. Het idee dat onze democratische rechtsorde over de houdbaarheidsdatum raakt, wint steeds meer terrein. Dat vuurtje wordt aangewakkerd door autocratische leiders die nu overal aan de macht komen. Hierin past natuurlijk ook het anti-EU sentiment.

De puzzelstukjes van een alomvattende nieuwrechtse ideologie beginnen steeds beter in elkaar te passen. Er is geen sprake meer van een vluchtige anti-stemming, een ongericht populisme, maar van een serieuze en goed gefundeerde ideologie die de democratische rechtsorde ten principale uitdaagt. Nieuwrechts ontleent inspiratie aan conservatieve denkers die herstel van patriarchale waarden in combinatie met sterk autoritair leiderschap voorstaan.

Daarbij hoort ook een afkeer van het gelijkheidsdenken dat stamt uit de Franse revolutie en in de loop van de twintigste eeuw gemeengoed is geworden. Daar komt verandering in: In de welvarende bovenlaag groeit een “winnersethos” in combinatie met *dedain* voor de “loosers”; een klassenbewustzijn gebaseerd op een *ethos-van-het-verschil*. In Nederland is het gelijkheidsideaal diep geworteld; aantasting zal zeer geleidelijk en vrijwel onopgemerkt verlopen. Maar we zien al de symptomen opduiken; bijvoorbeeld in het frame van de “gewone-hardwerkende-Nederlander”, waarmee vooral het onderscheid met de slampampers wordt uitgedrukt.

Dit nieuwe *ethos-van-het-verschil* biedt de welvarende bovenlaag in de samenleving een uitstekend handvat om gevestigde belangen veilig te stellen. Bovendien helpt de anti-overheidsagenda van nieuwrechts om die belangen te verdedigen tegenover een overheid die welvaart wil herverdelen en de

klimaatrekening bij de vervuiler wil leggen. Daarin ligt de verklaring voor het merkwaardige schouwspel van het *boeren- en bouwers-oproer*, waarbij in gele hesjes gehulde “bazen” eendrachtig optrekken met hun “knechten” tegen een onzekere overheid, enthousiast aangemoedigd door hun politieke vrienden op rechts.

13. Het verhaal van nieuw-rechts

De contouren van dat verhaal zijn nu wel duidelijk. Immigratie staat daarin centraal. Kiezers op rechts-populistische partijen geven in hun stem-motivatie aan dat dit thema voor hen leidend is. Ook bij ongebonden bewegingen zoals die van de gele hesjes lijkt het verzet tegen de bestuurlijke elite veelal hand in hand te gaan met eigen-volk-eerst-sentimenten. In dit verhaal mist het element van sociaal-economische achterstelling van groepen aan de onderkant; de verliezers van de globalisering. De peilen richten zich vooral op het culturele aspect van de immigratie. Zelfs het verhaal dat migranten onze banen zouden inpikken wordt niet meer gehoord.

Het verhaal gaat als volgt:

I We hadden het goed voor elkaar in Nederland; we vertrouwden elkaar, het was veilig en we gingen fatsoenlijk met elkaar om. Die samenleving brokkelt snel af nu we worden overspoeld door buitenlanders die komen profiteren van onze welvaart maar zich niet aanpassen aan onze levensstijl. Hun toenemende invloed bedreigt onze cultuur.

II Dat is de schuld van de links-liberale elite die iedereen het land binnenlaat en een weg-met-ons-cultuur uitdraagt om de NL-identiteit te ondermijnen ten faveure van nieuwkomers.

III De oplossing bestaat uit: Dichtzetten van de grenzen, vervangen van de bestuurlijke elite, herstel van traditionele waarden, en het afschaffen van multiculti.

IV Een beweging van “gewone Nederlanders” zal onder aanvoering door sterke leiders een conservatief reveil ontketenen.

V We zullen terugkeren naar een 100% NL-samenleving, toen “geluk nog heel gewoon was”.

Veel in dit verhaal is natuurlijk vaag, maar dat is geen probleem. Het gaat er om een verklaring te bieden voor frustraties over het verlies aan geborgenheid, identiteit en waardigheid, en daarvoor een zondebok aan te wijzen. Het verhaal biedt geen enkel perspectief op een houdbare toekomst; het geïdealiseerde verleden komt natuurlijk niet meer terug. Maar het propageren van deze mythe geeft voldoende voedsel aan het idee dat de inclusieve samenleving niet deugt.

De boodschap van nieuwrechts is er vooral op gericht om het wantrouwen te voeden. Wantrouwen in elkaar, in onze instituties en in de democratische rechtsorde. Maar ook wantrouwen in wat we gemeenschappelijk als werkelijk ervaren; wat we voor waar aannemen: *fact free politics*. Daarin ligt de grootste bedreiging, want een gezamenlijk begrip van wat *waar* en *niet-waar* is, is een absolute voorwaarde voor een inclusieve samenleving.

14. Ons morele gelijk

Vraag is waarom we kiezers onvoldoende bereiken. We zien geen kans om de inherente zwakte van het rechtse verhaal op over het voetlicht te brengen. We komen op tegen discriminatie en nemen het op voor achterstandsgroepen, maar daarmee geven we een grote groep modale kiezers voortdurend het idee dat we er niet voor hen zijn. Het appel op de kiezer om zich het lot aan te trekken van mensen aan de onderkant jaagt kiezers weg.

Onze stellingname berust op kosmopolitische en humanitaire waarden die verder reiken dan die waarmee de doorsnee burger zich kan identificeren. Het idee van een gemeenschap heeft immers alleen betekenis als je weet wie er wel en wie er niet toe behoren. De hoge toon van ons morele gelijk draagt bovendien niet bij aan het bereiken van de mensen waarvoor wij zeggen op te komen. We beschouwen politici van populistisch rechtse partijen niet als gewone politieke tegenstanders maar als minderwaardige charlatans, waarmee we natuurlijk ook hun kiezers desavoueren.

We moeten dus afdalen van de Olympus van ons morele gelijk en de vrees van mensen voor (culturele) verandering serieus nemen. Dus niet langer dat neerbuigende toontje aanslaan waarmee we onze boodschap *nog maar een keer uitleggen aan mensen die het niet begrijpen*. En ook erkennen dat we zelf onzeker zijn, omdat wij ook tegen de grenzen van ons humanitair cosmopolitisme aanlopen.

V. LINKS POPULISME

To stop the rise of right-wing populist parties, it is necessary to design a properly political answer through a left populist movement that will federate all the democratic struggles against post-democracy. Instead of excluding a priori the voters of right-wing populist parties as necessarily moved by atavistic passions, (.....) it is necessary to recognise the democratic nucleus at the origin of many of their demands.

Chantal Mouffe; For a left
populism, 2018.

15. Een nieuw gemeenschapsgevoel

Een links antwoord op de uitdaging van nieuwrechts vereist dat we kiezers die op populistische partijen stemmen of de stembus mijden, interesseren voor links populistische politiek. Daarvoor bestaat te onzent grote huiver omdat we bang zijn in een rechts discours te belanden. Dat is er de oorzaak van dat een links populistisch alternatief nog nauwelijks is verkend.

Chantal Mouffe (*“For a left populism”*; 2018) betreft de stelling dat de sociaaldemocratie slechts dan een betekenisvolle factor kan worden als we kans zien opnieuw een soort volksbeweging op gang te brengen. Dan moeten we er voor zorgen dat mensen zich kunnen identificeren met een gemeenschap of collectief zoals natie, volk of klasse. Het rechts-populistische verhaal biedt zo’n identificatiemogelijkheid, met hun *eigen-volk-eerst* en de belofte van terugkeer naar een “oorspronkelijke” cultuur. Ons paradigma van een grenzenloze solidariteit appelleert niet aan de affectieve behoefte van mensen om zich te identificeren met een gemeenschap die *beschermt* en *afschermt*.

Termen als “volk” en “natie” klinken natuurlijk ongemakkelijk. De rampen van de vorige eeuw hebben ons juist van deze labels weggedreven in de richting van internationale solidariteit en mensenrechten. We kunnen er evenwel niet om heen dat globalisering en grootschalige migratie deze waarden onder druk zetten. Enerzijds worden we gedwongen om na te denken over de grenzen van onze solidariteit, anderzijds ontdekken we dat niet-westerse culturen vaak harde grenzen om hun culturen en gemeenschappen trekken en geen boodschap hebben aan een westers kosmopolitisme.

De geschiedenis van de arbeidersbeweging leert ons dat we in de hoogtijdagen van de klassenstrijd wel degelijk kans zagen om de sociaaleconomische categorie “arbeidersklasse” om te bouwen tot het concept van een identiteit verschaffende gemeenschap. Dat kwam tot uitdrukking in kenmerkende organisatievormen zoals de vakbeweging, maar ook in een eigen cultuur met specifieke waarden, rituelen en symbolen, die werden uitgedragen door eigen media. De arbeider voelde zich niet langer verschoppeling, maar ontleende waardigheid en trots aan de gemeenschap waarvan hij/zij deel uitmaakte.

Daarin, in het creëren van een gemeenschapsgevoel, schuilt de essentie van links populisme. Chantal Mouffe: *Now we need to consider a question that I take to be crucial for envisaging the construction of a ‘people’: The decisive role played by affects in the constitution of political identities. The lack of understanding of the affective dimension in the process of identification is, in my view, one of the main reasons for which the left, locked in a rationalist framework, is unable to grasp the dynamics of politics.*

Daaraan verbindt ze de conclusie dat: *a left populist strategy cannot ignore the strong libidinal investment at work in national-or regional- forms of identification and it would be very risky to abandon this terrain to right-wing populism. This does not mean following its example in promoting closed and defensive forms of nationalism, but instead offering another outlet for those affects, mobilizing them around patriotic identification with the best and more egalitarian aspects of the national tradition.*

We moeten dus een nieuw gemeenschapsgevoel uitvinden, bijvoorbeeld op het platform van de natiestaat, met egalitaire en democratische waarden, die nieuwkomers niet uitsluit maar omsluit. Die gemeenschap heeft grenzen die afscherming en bescherming bieden en vergt van deelnemers commitment.

16. Links populisme en de millennials

Links populistische politiek moeten we in het schema van het politieke krachtenveld positioneren in het kwadrant linksonder. Links populisme verbindt de lage sociaal-economische status op de verticale as met een open cosmopolitische cultuur op de horizontale as. Dit kwadrant is nu vrijwel leeg, maar er zijn in de samenleving ontwikkelingen waar te nemen die links-populistische politiek vaart zouden kunnen geven. Grote thema's zoals armoede, klimaatverandering en racisme mobiliseren steeds meer betrokken burgers; zijn niet langer op zich zelf staande "issues", maar worden kristallisatiepunten voor een bredere politiek agenda en mogelijk van een nieuw soort klassenbewustzijn.

We zien vooral bij jongeren een tendens om als reactie op die thema's het leven anders in te richten. In de steden waar de jongerenpopulatie steeds meer kleur krijgt zien we een nieuw cultureel bewustzijn ontstaan die traditionele scheidslijnen overbrugt. De samenleving die daar ontstaat is niet langer multicultureel, maar superdivers. De culturele scheidslijnen vervagen. Binnen migrantengroepen zien we meer diversiteit ontstaan door verschillen in opleiding, arbeidspositie en leefstijl. Autochtone jongeren die leven in etnisch gemengde gemeenschappen "diversifiëren" eveneens. Persoonlijke identiteit raakt minder verbonden met etnische identiteiten en wordt *superdivers*. Waar culturele barrières vervagen ontstaan nieuwe codes, nieuwe rituelen en een nieuwe taal. Die leveren een geschakeerde cultuur op met een open en internationaal karakter, maar wel met gemeenschappelijke kenmerken. Die ontwikkeling kan snel gaan als je bedenkt dat de jongerenpopulatie in onze steden al voor de helft uit migranten bestaat.

Een tweede kenmerk van deze groep is hun relatief lage sociaal-economische status. Deze groep wordt, en dat is een betrekkelijk nieuw fenomeen, geconfronteerd met *structurele* bestaansonzekerheid. Ze worstelen met flexwerk, studieschulden, onbetaalbare woonlasten etc. Jongeren ontwikkelen in reactie daarop overlevingsstrategieën die minder gericht zijn op materieel bezit, maar ontwerpen ecologisch-culturele leefstijlen: Ze ontleen betekenis aan hun superdiversiteit en brengen hun leefstijl meer in balans met een "sustainable future". Internet speelt daarin uiteraard een grote rol, en gaat zorgen voor het ineenvloeien van de virtuele en de materiële wereld. De millennials zijn de voorhoede van de dématerialisering van de economie en van de culturalisering van ons wereldbeeld.

Maar dit is slechts één kant van het verhaal. Op sociaal-economisch vlak zien we bij jongeren een groeiende frustratie over de verdeling van de welvaart. Nu duidelijk wordt dat aan ongeremde welvaartsgroei een einde komt, maar de inkomens- en vermogensverdeling al maar schever wordt, groeit het besef bij jonge mensen dat ze de boot gaan missen. Zij richten hun pijlen in toenemende mate op oudere generaties die beschikken over vermogen, vaste banen en vaste pensioenen. Er broeit een generatieconflict met nieuwe ideologie waarin de “boosdoener” niet langer de “geldelite” is, maar de hele naoorlogse generatie die: *“ het voor zichzelf goed geregeld heeft, noodzakelijke keuzes voor zich uitschuift, en een ecologische puinhoop achterlaat die jongeren hun toekomst ontnemt.”*

Er komen dus absoluut kansen voor linkse politiek, maar het is de vraag of de PvdA, die makkelijk vereenzelvigd kan worden met de belangen van die naoorlogse generatie, daarin een rol kan spelen. De mogelijke opkomst van een anti-boomer beweging *plaatst* ons in elk geval voor een dilemma dat we maar beter onder ogen kunnen zien.

VI. DILEMMA'S

17. Hoe geloofwaardig zijn we ?

De vraag is of de pvda de aangewezen initiator is van een linkspopulistische beweging. Hebben we niet te lang meebewogen met de neo-liberale golfstroom ? Hebben we niet te lang weggekeken van de problemen die broeien bij mensen die niet mee kunnen komen in de ratrace van de globalisering ? Het is toch de PvdA die mede verantwoordelijk is voor het uitkleden van de verzorgingsstaat en het publieke domein?

Lastige vragen, maar met een nieuw links verhaal, dat wortelt in onze sociaaldemocratische traditie, kunnen we vertrouwen terugwinnen. Veel politiek dakloze kiezers zitten op zo'n verhaal te wachten. Maar we moeten dan wel de dilemma's in dat verhaal onder ogen zien en daarover het publieke debat aan gaan. Onze kiezers, maar ook onze niet-kiezers willen meepraten en begrijpen dat je niet voor alle dilemma's panklare oplossingen hebt. Dan moet je controversiële onderwerpen niet wegmoffelen maar juist op de agenda zetten; dat schept vertrouwen. In het vervolg van dit hoofdstuk worden er enkele besproken.

18. Het verheffingsideaal en de nieuwe onderklasse

De strijd voor emancipatie van mensen in achterstandssituaties is ons DNA. Onderwijs voor iedereen en het slechten economische barrières dreven die emancipatie aan. Maar de emancipatiemachine blijkt goeddeels tot stilstand te zijn gekomen. Er is een groeiende groep die, ook als er ogenschijnlijk sprake is van gelijke kansen, die kansen niet weet te benutten. De emancipatiebeweging van de afgelopen decennia heeft tot een braindrain uit de traditionele arbeidersklasse geleid, waardoor achterstanden van generatie op generatie worden doorgegeven. Er groeit een nieuwe onderklasse waarvoor het ideaal van zelfontplooiing niet langer een wenkend perspectief is. Wat zijn de oorzaken? Wat betekent dit voor ons adagium over individuele ontplooiing en gelijke kansen ?

“Het failliet van het verheffingsideaal” is de ondertitel van het boek: “Oude en nieuwe ongelijkheid” waarin Kees Vuyk het stilvallen van de emancipatiemotor toeschrijft aan de relatie tussen intelligentie en onderwijs. Onderwijs is de sleutel tot emancipatie, maar uiteindelijk is intelligentie bepalend voor het niveau dat je kunt bereiken. Cijfers tonen aan dat er een nauwe relatie bestaat tussen intelligentie en opleiding. 30% van de Nederlanders heeft een opleiding op hbo-niveau of daarboven. Het aandeel van onze bevolking met een bovengemiddelde intelligentie bedraagt eveneens 30%. Die percentages bewegen zich al enkele decennia op hetzelfde niveau. Er lijkt dus, na jaren van stijgende opleidingsniveau's, een plafond te zijn bereikt.

Het idee dat intelligentie grotendeels erfelijk is heeft lang onder vuur gelegen (“it is nurture, not nature!”), maar wordt eigenlijk niet meer betwist. Dat betekent dus dat ouders met een lage intelligentie een grotere kans hebben om minder intelligente kinderen voort te brengen. Daarop is de these gebaseerd dat de verheffing een braindrain van de intelligentsia uit de traditionele onderklasse heeft veroorzaakt, en emancipatie via het onderwijs dus niet meer werkt. Er zijn natuurlijk kinderen uit achterstandsgroepen, bijvoorbeeld kinderen met een migratieachtergrond, waarvoor de emancipatiemotor nog altijd werkt, maar in het algemeen geldt dat mensen aan de onderkant minder perspectief hebben om door te stromen naar de bovenkant.

Het besef dat achterstanden blijvend zijn roept veel frustratie op, en is volgens Vuyk een belangrijke motor achter de opkomst van het populisme. We moeten het verheffingsideaal herijken, en ons realiseren dat er een groep mensen is die in onze hyper-competitieve samenleving niet meer mee kan komen en blijvend aangewezen is op hulp. Die groep is niet gebaat bij aansporingen om geboden kansen beter te benutten en te werken aan zelfredzaamheid. Het gelijke-kansen-verhaal en de alom voelbare prestatiedwang drukt mensen alleen maar verder omlaag. We moeten weer voor mensen gaan zorgen.

Er zijn uiteraard risico's verbonden aan het zorgen voor mensen aan de onderkant. De groei van een permanente onderklasse leidt ook tot een “cultuur van armoede” waardoor mensen in een slachtofferrol blijven steken en eigen initiatief wordt ontmoedigd. De opgave is dus om zorg voor mensen te organiseren zonder de eigen verantwoordelijkheid en de noodzaak van individuele ontplooiing weg te nemen.

19. Segregatie en de rol van het onderwijs

Met het failliet van het verheffingsideaal is *afkomst* weer terug als bepalende factor voor je plek op de sociaal-economische ladder. We zien dat door het afnemen van de sociale mobiliteit maatschappelijke status weer van generatie op generatie wordt doorgegeven. Ouders aan de bovenkant van de samenleving hebben meer kans om intelligente kinderen voort te brengen, die bovendien in welvaart worden grootgebracht. Op dezelfde wijze wordt armoede van generatie op generatie doorgegeven.

Het samenvallen van de breuklijnen intelligentie, opleiding en welvaart zorgt voor de segregatie, die dus niet alleen economische dimensies kent. Het diploma is niet alleen bepalend voor je werk, maar ook het paspoort voor de sociale netwerken waarin je je kunt bewegen. We zien alom dat culturele en sociale preferenties, zoals partnerkeuze, vriendenkring en vrije tijdsbesteding via dit paspoort worden gestuurd.

Welke rol speelt het onderwijs in dit selectiemechanisme? Onze “vrijheid van onderwijs” stelt ouders in staat om via de schoolkeuze de gewenste sociale context te kiezen voor hun kinderen. De selectie naar opleidingsniveau begint al vroeg en ook daar zien we harde scheidslijnen ontstaan: Beter opgeleide ouders lobbyen voor een hoger niveau, of trekken alles uit de kast om te voorkomen dat hun kind op het vmbo belandt. Een heel leger aan buitenschoolse leercoaches moet de toegang tot het hoger onderwijs voor kinderen van rijke ouders zeker stellen.

De segregatie begint dus in het onderwijs. Het is natuurlijk niet toevallig dat de nieuwe breuklijnen in het onderwijs samenvallen met etnische- en religieuze grenzen. Zo groeit de parallelle samenleving die we niet willen zijn. De onderwijsinspectie signaleert al jaren achtereen dat het onderwijs uit elkaar getrokken wordt, maar tot dusverre komen we niet verder dan pleisters plakken.

Onze z.g. “vrijheid van onderwijs”, is een overblijfsel van de verzuiling die al lang niet meer representatief is voor het sociaal-culturele klimaat van de samenleving. We zien nu dat die vrije keuze de segregatie aanjaagt, waardoor het openbaar onderwijs, ooit het paradepaardje van de sociaaldemocratie, een soort vangnet is geworden voor kinderen aan de onderkant. Wordt het niet

hoog tijd dat de PvdA de heilige huisjes in het onderwijs aanpakt en gaat zorgen voor een onderwijssysteem dat onze kinderen bij elkaar brengt in plaats van ze uit elkaar speelt ?

19. Identiteitspolitiek en de open samenleving

Doorheen de samenleving woedt een heftig debat over migratie, vluchtelingen, racisme en culturele identiteit. Dit debat wordt gedomineerd door rechts-populisten die hun “boreale” leefwereld bedreigd zien, en door migranten die ruimte claimen voor een eigen groepsidentiteit en zich afzetten tegen “institutioneel racisme”, “white privilege” en “islamofobie”. Links opereert in deze *cultuurstrijd* vanuit de verdediging door de cultureel-ideologische strijd weg te masseren met sociaaleconomische argumenten.

Onderwijl nemen de tegenstellingen in de samenleving toe, en slinkt de gemeenschappelijke basis die nodig is voor een gesprek. Er is zelfs sprake van een oplevend racisme, waarin het ressentiment een uitweg zoekt, maar dat waarschijnlijk ook ideologische grond vindt in het nieuwe ethos-van-het-verschil. Het omvolkingsverhaal is niet langer een mythe in de marge, maar inmiddels common sense in nieuwrechtse kringen. Hoe krijgen we greep op deze materie en zorgen we voor een duidelijke stellingname? Hoe verenigen we ons ideaal van een open en vrije samenleving met de grenzen van de verzorgingsstaat en met de behoefte aan culturele afscherming ?

Onze boodschap in het minderhedendebat is dat we ruimte moeten maken opdat minderheden een volwaardige plek kunnen innemen. Maar de emancipatie van minderheden wordt ter rechterzijde juist als bedreigend ervaren. De “gewone Nederlander” voelt dat de gevestigde witte cultuur wordt aangetast. Er wordt iets afgepakt. Dat “iets” is niet eenvoudig onder woorden te brengen, waardoor het ressentiment in de samenleving nog sterker opbouwt. Het gaat in elk geval niet meer om schaarse banen en huizen. Het verzet tegen de emancipatie van minderheden komt tot uitdrukking in de cultuurstrijd; controverses over Zwarte Piet, het beladen verleden, burka’s, gebedsoproepen etc.

Wat is ons antwoord op deze ontwikkeling? Wordt het niet tijd om het beest bij de horens te vatten? Niet langer ontkennen of negeren dat immigratie en

culturele emancipatie inderdaad gepaard gaan met verlies van gevestigde identiteiten en belangen. Maar ook duidelijk maken dat er geen alternatief is, want de globalisering raast door, ook als we de grenzen dichtgooien. Ook gewone Nederlanders moeten invoegen op de snelweg van de globalisering.

Met zo'n aanpak, waarmee je het probleem niet ontkent maar bespreekbaar maakt, kun je ook laten zien dat een politiek van regressie, uitsluiting en afsluiting, een doodlopende weg is. We kunnen verwijzen naar patriarchale eigen-volk-eerst-samenlevingen die minderheden actief marginaliseren. Dat zijn ook de samenlevingen waar de bevolking vergrijsst, waar het talent wegtrekt en het economische- en sociale leven inzakt. Een ondubbelzinnige keuze voor diversiteit is in de eenentwintigste eeuw de enige weg om de oorspronkelijke cultuur vitaal te houden. Daarmee neem je de pijn van het verlies niet weg, maar je creëert wel een perspectief op een houdbare samenleving.

Aan de andere kant van het spectrum is ook werk te doen. Nieuwe minderheden brengen culturen mee die niet altijd stroken met het idee van de open samenleving. Afkeer van "Westerse" waarden inzake individuele vrijheid en -zelfbeschikking, genderissues, vrijheid van religie, vrijheid van spreken, leiden tot spanningen, vooral binnen migrantengroepen.

Het leeuwendeel van deze spanning komt samen in het z.g. "Islamdebat" dat nu al sedert begin van deze eeuw voortwoekert. De standpunten lijken zich te verharderen, vooral nu we door de opkomst van het salafisme kennismaken met de ideologische kanten van de religie. Waar staat de PvdA in dit debat? Voor veel mensen, ook ter linkerkant, is dat niet duidelijk.

Onze opstelling is passief en wordt vooral gestuurd door incidenten. We zijn natuurlijk verontwaardigd als er schoolboeken opduiken die aan kinderen voorschrijven het contact met ongelovigen te mijden, maar een duidelijke visie op het vraagstuk van de botsing tussen het religieuze en het seculiere ontbreekt. Dat maakt onze (potentiele) kiezers onzeker.

In de beeldvorming houden we het imago van allochtonen-knuffelaars; en niet alleen op rechts, maar ook op links knelt het. We nemen niet duidelijk stelling in de emancipatiestrijd die woedt binnen de Islam en laten ons in het debat gijzelen door het frame van de "islamofobie". Activisten die strijden voor vrouwenrechten en geloofsvrijheid binnen hun gemeenschap geven keer op keer te kennen zich niet gesteund te voelen door links. We meten met twee

maten. We accepteren ongelijkheid en onvrijheid binnen de religie die we daarbuiten niet accepteren. We accepteren een soort “soevereiniteit in eigen kring” vanuit het idee dat minderheden achtergesteld zijn en bescherming nodig hebben, maar daarmee diskwalificeren en discrimineren we mensen die opkomen voor hun rechten. Er is alle reden om ons te ontdoen van deze neerbuigende permissiviteit en voor iedereen dezelfde morele standaarden te hanteren, die we ontleen aan de seculiere waarden die onze oorsprong zijn.

20. Onze levensstijl en het milieu

Klimaatverandering en milieuvervuiling zijn voor ons topprioriteiten maar we zien geen kans om een coherente visie over het voetlicht te brengen. Daar worstelen andere partijen ook mee. Iedereen belijdt de noodzaak van maatregelen, maar het debat ontspoot zodra de verdeling van lasten op tafel komt. De PvdA aarzelt om de grote vervuilers aan te pakken en durft niet te vertellen dat we niet langer voor € 35 naar Ibiza kunnen vliegen. Dit resulteert in halve maatregelen en een vlucht in technocratische oplossingen. Hoe doorbreken we deze blokkade? Hoe voorkomen we dat de vervuilers buiten schot blijven en de gemeenschap voor de lasten moet opdraaien?

De stikstofcrisis heeft het debat op scherp gezet en duidelijk gemaakt dat het onderwerp electoraal uiterst kwetsbaar is. De protestacties van boeren en bouwers konden op brede sympathie in de samenleving rekenen. Heel Nederland heeft waargenomen hoe betrekkelijk kleine maar goed georganiseerde belangengroepen de overheid op eenvoudige wijze op de knieën dwingen. Rechtse partijen identificeerden zich in allerijl met het protest, en links, ook de PvdA, hield zich afzijdig. De geloofwaardigheid van het klimaatbeleid wordt daardoor natuurlijk aangetast, en we geven het signaal af dat grote vervuilers de rekening wel degelijk kunnen doorschuiven naar groepen die minder weerbaar zijn.

We hebben een andere strategie en een ander verhaal nodig. Het debat over klimaat gaat gebukt onder pessimisme en doomsenario's, die defacto verlamdend werken. De boodschap dat we moeten *inleveren of sterven* zal geen enthousiaste kiezers opleveren. De groep die wél de urgentie voelt blijft vooralsnog klein. Moeten we ecologie niet veel meer koppelen aan transformatie van onze levensstijl en aan een nieuw verhaal over de zorgzame

samenleving ? We moeten technische oplossingen natuurlijk niet afzweren, maar wel de technocratisering van het vraagstuk. De economie werkt daarbij naar ons toe: Digitalisering en culturalisering van de samenleving zorgen voor dématerialisering van de economie. Door een ander verhaal te vertellen over de ecologische uitdaging nemen we de urgentie niet weg, maar mogelijk wel de grauwsliuier die mensen afschrikt.

21. Wantrouwen in de overheid en post-democracy

De verworvenheden van de sociaal-democratie zijn verankerd in onze rechtsstaat en worden geborgd door een democratisch gelegitimeerde overheid. We zien nu dat dit bouwwerk wordt bedreigd. Allereerst door de al decennia voortgaande privatiseringen en bezuinigingen waardoor het publieke domein afgekalft, maar ook door opkomend populisme dat de legitimatie van de representatieve democratie ondermijnt: *Post-democracy*. Het wantrouwen tegen de overheid, dat in de samenleving altijd latent aanwezig is, wordt door nieuw-rechts stevig aangewakkerd. Maar ook elders in de samenleving zien we een tendens waarbij overheidsgezag niet langer wordt geaccepteerd en mensen hun eigen weg gaan. Het lijkt er op dat onze democratische rechtsorde zelf een issue is geworden.

Het politieke discours draait vooral om de vraag hoe de burger meer directe zeggenschap kan uitoefenen op het bestuur, zowel landelijk als lokaal. Daarmee zou het wantrouwen worden verminderd en de legitimatie van overheidsbeleid worden versterkt. Er zijn in de praktijk nog niet veel stappen gezet. Er werden in het afgelopen decennium enkele referenda gehouden, maar die waren vanuit het perspectief van burgerparticipatie niet erg succesvol. De lokroep van de burgerparticipatie, die de burger directe zeggenschap zou kunnen bieden, wordt evenwel sterker.

De PvdA staat positief tegenover experimenten met vormen van burgerparticipatie, maar uiteindelijk gaat het om de vraag of de representatieve democratie geheel of gedeeltelijk vervangen moet worden door vormen van directe democratie. De les die uit de experimenten tot nu toe kan worden geleerd is dat directe democratie zich moeizaam laat verenigen met de representatieve democratie. Het besturen wordt door referenda grillig

en onvoorspelbaar, en de legitimiteit van de overheid wordt er eerder door aangetast dan versterkt.

Belangrijker nog is het bezwaar dat directe democratie de representatieve organen zoals parlement en gemeenteraad buiten spel zet. De meerderheid krijgt meer kansen om de minderheid te domineren, waartegen de representatieve democratie nu juist bescherming biedt. De geschiedenis leert dat checks en balances in het bestuur nodig zijn die de directe democratie niet kan bieden. Als je een sterke overheid wil die in staat is om de solidariteit in de samenleving te organiseren, is burgerparticipatie in deze vorm waarschijnlijk geen goed idee.

Het thema van de directe democratie is inmiddels gekaapt door nieuw-rechts. Niet alleen omdat ze daarmee de verafschuwde “bestuurlijke elite” kunnen sarren, maar ook omdat het idee past in het model van autocratisch leiderschap. Alle autocratische leiders regeren met een rechtsstreeks meerderheidsmandaat van het Volk en schakelen vervolgens het parlement uit. Het Volk wordt alleen nog gerepresenteerd door de meerderheid; de stem van minderheden wordt niet meer gehoord; de meerderheid *is* het Volk. Het uitschakelen van minderheden past in de agenda van nieuw-rechts. Te onzent werpen hun leiders zich vast op als de *vox-populi*. Directe democratie komt dus eigenlijk neer op een vorm van post-democracy.

De PvdA is op dit thema niet erg helder. We zijn voorstander van meer burgerparticipatie maar willen ook het primaat van de vertegenwoordigende democratie niet loslaten. Duidelijk is inmiddels dat het een ten koste gaat van het ander. We moeten dus kiezen, en die keuze met kracht uitdragen.

22. Het generatieconflict en de opstand van de millennials

Recent is een discussie opgekomen over de rol van de naoorlogse generatie in het ontstaan van de problematiek rond welvaartsverdeling en milieu. De baby-boom-generatie wordt verweten overmatig te profiteren van de welvaartsstijging en noodzakelijke keuzes op het gebied van welvaartsdeling en ecologie voor zich uit te schuiven.

Los van de vraag of de verwijten aan het adres van de generatie die de culturele revolutie van '68 aanstichtte gerechtvaardigd zijn, moeten we rekening houden met de opkomst van een beweging, waarbij net als in '68 een generatieconflict wordt uitgevochten. In dit geval scheidt de frontlijn de generatie die het internettijdperk is ingerold van de generatie die er in geboren is; de millennials.

We kunnen vaststellen dat er in de afgelopen decennia een brede welvarende middenklasse is ontstaan die overwegend uit oudere autochtonen bestaat. Door het teruglopen van de sociale mobiliteit kunnen jongeren, vooral als ze niet zelf uit dit middenklasse milieu voortkomen, maar moeilijk aansluiting vinden. Daardoor nemen de verschillen tussen de generaties toe. Niet alleen zijn inkomens van ouderen gemiddeld hoger dan van jongeren, de aanhoudende welvaartsstijging heeft bovendien gezorgd voor flinke vermogensaanwas die vooral bij ouderen terecht is gekomen. Niet alleen bij de bovenbazen, maar ook bij de traditionele middenklasse is vermogen opgebouwd, o.a. door eigen woningbezit.

De arbeidsmarktpositie van ouderen is eveneens beter, en dreigt juist voor jongeren verder te verslechteren. De negatieve aspecten van de flexibilisering van de arbeidsmarkt komen vooral terecht bij jongeren. Vooral jongeren zijn als zzp-er of als contractant aangewezen op tijdelijk werk. Nu de glans van het neoliberalisme verbleekt, blijkt zelfstandig ondernemen op de arbeidsmarkt toch vaak neer te komen op ploeteren in onzekerheid. Ouderen houden vast aan de vaste baan die omkranst is met goudgerande zekerheden.

Maar is meer. De millennials lopen ook steeds meer vast op de instituties die nog altijd bevolkt worden door mensen die zijn opgegroeid in de tijd "dat er nog geen communicatie was". Millennials doen de dingen anders, en staan ook anders in het leven. Zij beginnen hun plek op te eisen en stuiten op een welvoorzien en zelfgenoegzame generatie die de instituties domineert. We zien nu op veel plekken, met name bij de overheid en de publieke dienstverlening, een mismatch ontstaan. Millennials zijn niet alleen uit op de vaste banen die al te lang bezet worden gehouden, maar verzetten zich ook tegen het vast-zitten van die banen in een hiërarchie en een cultuur die niet meer past bij hun wereld.

Het ongenoegen bij jongere generaties over de welvaartsverdeling en de vastgeroeste instituties wordt versterkt door groeiend ecologische bewustzijn bij jongeren en door opkomend cultureel zelfbewustzijn bij allochtone jongeren. Gevoegd bij de nieuwe feministische golf ontstaat het beeld van een klassenstrijd waarin de boosdoener inderdaad die witte man van vijftig-plus is met zijn vaste baan, eigen huis, *s.u.v.* en gegarandeerde pensioen.

Bij ouderen groeit het besef dat hun belangen in het geding komen, en er ontstaat een tegenbeweging. Het lijkt er op dat vooral nieuwrechts van deze “backlash” profiteert. Rechts populisme legitimeert ongelijkheid en neemt gevestigde belangen in bescherming tegen een overheid die daarvoor niet langer garant kan staan. Die boodschap is inmiddels aangekomen bij de groep die iets te verliezen heeft.

Aan de andere kant van het politieke spectrum gloort een links reveil. Maar het lijkt er vooralsnog niet op dat linkse partijen hier de vruchten van plukken. Traditioneel links wordt door jongeren beschouwd als het product van de generatie van '68 en mede verantwoordelijk gehouden voor de maatschappelijke arrangementen die de belangen van die generatie dient. Er is dus werk te verzetten als we een rol willen vervullen in een nieuwlinkse beweging. Onze strategie beoogt tot nu toe om meer kansen te scheppen voor jongeren met behoud van zekerheden voor ouderen. Dat werkt niet meer in een situatie waarbij de algemene welvaarts groei stagneert. Dan moet je perspectief bieden op een rechtvaardiger *verdeling*.

Illustratief is de poging van de vorige regering om de arbeidsmarktpositie van de flexwerker te verbeteren door de flex-baan vaster te maken zonder de goudgerande zekerheden van de vaste baan aan te tasten. Gevolg is dat flexwerkers minder makkelijk flex-werk vinden, maar evenmin doorstomen naar een vaste baan. Inmiddels is duidelijk dat deze ingreep, waarvoor de PvdA de eerst verantwoordelijke is, niets heeft opgeleverd. Evenzo aarzelt de PvdA als het gaat om noodzakelijke ingrepen in de pensioenen en in de aow-gerechtigde leeftijd. Net als in het geval van het doorschuiven van de klimaatrekening realiseren jongeren zich steeds meer dat zij de rekening gepresenteerd krijgen.

Beleid dat de toekomst van jongeren centraal stelt zal mogelijk een deel van onze achterban van ons vervreemden. Maar we moeten ons ook realiseren dat de afloop van een generatieconflict altijd bij voorbaat vaststaat en achterblijvers onherroepelijk buiten spel doet belanden.

VII. PROEVE VAN EEN MANIFEST

De solidaire samenleving opnieuw uitvinden

Wat is er aan de hand: Onze solidaire samenleving wordt uit elkaar gespeeld.

1. We zien een groeiende kloof in de samenleving tussen een groep die welvarend is, en een groep die achterblijft. Verschillen in opleidingsniveau zijn bepalend in deze nieuwe klassenmaatschappij. Onderwijs is niet langer de emancipatiemotor die zorgt voor sociale mobiliteit en verbinding. De groep die achterblijft beschikt veelal niet over de competenties die de prestatie maatschappij vraagt, wordt geconfronteerd met armoede, en haakt af.
2. Het neoliberale model, waarin kapitaal en arbeid samen gaan, zorgde in de jaren 90 voor welvaart, maar is niet langer houdbaar. Het kapitalisme verkeert wereldwijd in crisis. De enorme concentratie van geld en macht bij internationale monopolies, leidt tot extreme ongelijkheid, en verdeelt de samenleving in winners en losers. Uitbuiting, overconsumptie, vervuiling, klimaatverandering en een onoverzienbare schuldenberg kondigen de ondergang aan.
3. De zegeningen van de globalisering concentreren zich bij een kosmopolitische elite die wordt gedreven door een graaicultuur. Deze grenzenloze oligarchie neemt geen verantwoordelijkheid voor de samenlevingen waarin zij opereert, speelt nationale overheden tegen elkaar uit, en bedreigt daarmee de verworvenheden van de solidaire staat.
4. Globalisering en digitalisering leiden per saldo tot banenverlies, met name voor groepen aan de onderkant. Beloningssystemen bevoorrechten managers en beleidsmakers, en benadelen de vakmensen die het werk doen. Flexibilisering en slechte beloning bedreigen de bestaanszekerheid en het zelfrespect; in toenemende mate ook van de middengroepen.

5. De technologische ontwikkeling, de bevolkingsgroei en de ecologische uitdaging nopen tot een aanpassing van ons arbeids- en consumptie-ethos. Technocratische oplossingen zonder aanpassing van onze levensstijl houden het systeem in stand en bieden geen oplossing.

Welke reactie zien we: rechts-populisme en verkramping van de sociaaldemocratie

6. De neoliberale consensus tussen kapitaal en arbeid zorgde in de jaren '90 niet alleen voor welvaart, maar bood ook ruimte voor individuele ontplooiing en gelijkwaardigheid binnen de context van een open democratische samenleving. De huidige crisis van het neoliberale model vertaalt zich niet alleen in nieuwe sociaaleconomische tegenstellingen, maar tast ook het ideaal van de solidaire samenleving aan. Individuele vrijheid onttaardt vaak in de *dikke-ik*, en solidariteit wijkt te vaak voor een *ieder-voor-zich* mentaliteit.
7. Het verheffingsideaal, en het concept van gelijke kansen in een open samenleving werkt voor mensen aan de onderkant niet meer. Het afbrokkelen van bestaanszekerheid confronteert ook de middenklasse met een groeiende tegenstelling tussen winners en losers. Marginalisering van de arbeid leidt tot verlies aan maatschappelijke status en zelfrespect. Mensen voelen zich in de steek gelaten door de bestuurlijke elite die geen antwoord heeft op het falen van het systeem.
8. In de gure wind van de globalisering zoeken mensen opnieuw beschutting in het concept van de gesloten samenleving, waarin persoonlijke identiteit wordt ontleend aan de groep en nieuwe grenzen worden getrokken. De grootschalige immigratie, en de confrontatie met andere culturen heeft een nationale identiteitscrisis veroorzaakt die het maatschappelijke en politieke discours domineert
9. Nieuw rechts is de politieke vertaling van de groeiende maatschappelijke onvrede over het failliet van het verheffingsideaal, de grootschalige immigratie, het verlies aan nationale identiteit en het falen van de bestuurlijke elite. De sociaaldemocratie heeft deze beweging

onvoldoende onderkend en heeft te lang vastgehouden aan de neoliberale consensus en het ideaal van de grenzen-loze samenleving.

10. Nieuw rechts speelt in op gevoelens van angst en onzekerheid en keert zich af van de open samenleving die een bedreiging zou vormen voor onze nationale identiteit, veiligheid en zelfbeschikking. Dit leidt tot het verscherpen van tegenstellingen die ook de solidariteit met de onderkant van de samenleving ondermijnt. Nieuw rechts biedt geen perspectief op een gemeenschappelijke toekomst, maar cultiveert een geïdealiseerd verleden, waarin voor nieuwe groepen geen plaats is. Deze nieuwe identiteitspolitiek ontnemt ons het besef dat de problemen vooral samenhangen met het falen van het neoliberale marktmodel.

11. De sociaaldemocratie ziet tot dusverre geen kans om dit falen te politiseren, maar heeft ook geen antwoord op de identiteitscrisis. De sociaaldemocratie focust op economische tegenstellingen, en miskent de culturele dimensie van de onvrede. Die hangt samen met statusverlies, het besef tot een achterhoede te behoren, en met verlies aan eigenheid door de komst vreemde culturen. Meer nog dan de eigen economische positie is de identiteitskwestie bepalend voor het stemgedrag. Door een harde confrontatie met het populisme verscherpen we bij de verliezers van de globalisering het gevoel van “uitsluiting door een arrogante linkse elite”.

Welke weg kiest de PvdA: de strijd aangaan met de rondvliegende oligarchie en het creëren een nieuwe waardengemeenschap

12. Perspectief bieden op een samenleving waarin individuele prestatiemoraal en het afserveren van *onrendabelen* worden omgebogen naar een solidaire samenleving waarin we *zorgen voor elkaar*, en waarin zingeving niet uitsluitend wordt ontleend aan een individuele prestatiemoraal maar aan sociale- en culturele waarden die ruimte maken voor het verhaal van de ander.

13. Het falen van het neoliberale model zichtbaar maken. Duidelijk maken dat we een nieuwe economie nodig hebben binnen aanvaardbare

ecologische en maatschappelijke grenzen. Zo'n omslag vereist ook een andere levensstijl: we moeten ons bevrijden van de *dikke-ik*, de consumptieneurose en het heilig geloof in de techniek. Een ingetogen manier van leven en respect voor de aardse mogelijkheden zijn voorwaardelijk voor het samen leven in de éérentwintigste eeuw.

14. De politieke frontlinie verleggen van identiteitspolitiek naar strijd tegen het grootkapitaal, de graaicultuur, de (internet)monopolies en de internationale oligarchie. Erkennen dat we te lang hebben vastgehouden aan een neoliberale ideaal, en ook het belang onderkennen van een nationale identiteit, juist in tijden van globalisering.
15. De groeiende kloof in de samenleving moet worden aangepakt. We accepteren niet dat er een onderklasse gaat ontstaan van mensen die structureel in armoede leven en een bovenklasse van hoogopgeleide mensen die zich verzekeren van de welvaart. Evenmin accepteren wij dat onze samenleving wordt opgedeeld in parallelle leefwerelden op basis van religie of culturele achtergrond. Wij onderkennen dat niet alleen economische factoren maar ook sociale en culturele factoren de mobiliteit van mensen belemmeren. Onderwijs is de sleutel tot de inclusieve samenleving. Ons onderwijsstelsel is evenwel gebaseerd op de oude verzuilingsgedachte en werkt culturele segregatie en sociale ongelijkheid in de hand. Hervorming is nodig om er voor te zorgen dat we onze kinderen bij elkaar brengen.
16. De open samenleving en culturele diversiteit verdedigen, maar onderkennen dat de verzorgingsstaat niet zonder grenzen kan bestaan. Het beheersen van migratiestromen en het koesteren van gedeelde basiswaarden zijn noodzakelijke voorwaarden voor het in stand houden van de solidaire samenleving. De beginselen van de sociaaldemocratie zijn daarin wat ons betreft leidend.
17. Onze democratische instituties, die gelijkheid en solidariteit borgen, met kracht verdedigen. Onverminderd vasthouden aan de principes van de rechtsstaat, het vrije woord, het recht op individuele vrijheid, en de scheiding van kerk en staat. Respect bevorderen voor de rol van de

overheid als hoeder van onze democratie en voor zijn vertegenwoordigers die garant staan voor onze vrijheid en veiligheid.

18. Middengroepen meer bestaanszekerheid bieden door het kantelen van beloningssystemen die managers en beleidsmakers bevoordelen t.o.v. vakmensen. De arbeidsmarktpositie van jongeren verbeteren door het onderscheid tussen flex- en vast- te verkleinen. Nieuwe verbindingen leggen tussen hoog- en laag opgeleiden door van hoger opgeleiden te vragen meer verantwoordelijkheid te nemen voor de samenleving en zich solidair te tonen met mensen die hulp en begeleiding nodig hebben. Freeriders-gedrag en belastingontduiking niet accepteren en de graaicultuur aanpakken.
19. Benadrukken dat door het teruglopen van inkomen uit arbeid en de accumulatie van winst en vermogen bij een brede bovenlaag, er een herverdeling van welvaart noodzakelijk is. Zorgen voor een rechtvaardiger verdeling van lusten en lasten tussen de generaties. Dit vereist mogelijk de invoering van een basisinkomen, aanpassing van het pensioenstelsel, en het belasten van winst en vermogen in plaats van het belasten van arbeid.
20. Een halt toeroepen aan het vermarkten en privatiseren van functies die een publiek belang dienen. Duidelijk maken welke taken overheidstaken zijn. De overheid moet weer regie voeren op essentiële voorzieningen en strategische belangen. Herstel van het vertrouwen van mensen in de (verzorgings)staat vereist een sterke overheid die beschikt over instrumenten om in markt en samenleving te interveniëren.
21. Internationale samenwerking tussen democratische staten bevorderen teneinde het internationale grootkapitaal in te tomen, de nieuwe internetmonopolies te breken en aan opkomende autocratische staten het hoofd te bieden. Om onze solidaire samenleving binnen een open natiestaat in stand te houden moeten we inzetten op een sterke EU.

